

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ НАПН УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

Науково-практичного онлайн-семінару

«ОБДАРОВАНІСТЬ: МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ»

23–26 травня 2024 року

Київ
2024

О-13 Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку : матеріали науково-практичного онлайн-семінару (Київ, 23–26 травня 2024 року). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 640 с.

У збірник увійшли статті та тези учасників науково-практичного онлайн-семінару «Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку», у яких розкриті питання актуальних наукових і практичних проблем ідентифікації обдарованості, шляхів реалізації технологій розвитку обдарованості дітей і молоді та представлено досвід практичної роботи з діагностики та розвитку обдарованості особистості.

Тематика публікацій:

- Сучасні тенденції в ідентифікації обдарованості
- Діагностика чинників розвитку обдарованої особистості в умовах воєнного стану
- Інформаційно-комунікаційні технології в діагностиці та моніторингу розвитку обдарованої особистості
- Практика реалізації технологій розвитку обдарованості дітей і молоді

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників освітніх закладів, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено стилістику, орфографію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

УДК 376-056.45

ЗМІСТ

Айтов С. Ш. Історично-антропологічне розуміння художнього всесвіту Дж. Толкіна та формування творчого мислення в освітньому процесі	8
Аніщенко Н. В. Особливості створення освітнього середовища як одного з провідних чинників розвитку музичної обдарованості школярів.....	11
Апостолова-Возниця О. О. Інтеграція ІІІ в методику викладання історії	20
Барановська О. В. Виявлення обдарованості дитини в умовах війни: методики діагностування на допомогу вчителю	22
Басюк Н. А. Взаємодія інтелектуального та емоційного в структурі обдарованості вчителя початкової школи	30
Бондаренко О. М. Інтегрований освітній простір як унікальна система розвитку обдарованості дітей та молоді (на прикладі мистецького ліцею «Київська дитяча академія мистецтв імені М. І. Чембержі»).....	36
Борисюк З. В. Метод проєктів як важливий освітній інструмент	45
Бощенко З. Б. Роль інформаційних технологій у розвитку інтелектуальних здібностей обдарованих дітей	52
Булах І. І. Молодіжна політика України та особливості впливу негативних чинників війни на обдаровану студентську молодь	57
Виноградова Т. В. Позаурочна STEM-активність як одна з форм реалізації технологій розвитку обдарованості учнів	65
Воєвідко Л. М. Ефективна комунікація здобувачів вищої освіти як показник готовності до роботи в Новій українській школі	72
Волощук Р. І. Педагогічна діагностика обдарованості учнів: практичні рекомендації.....	79
Галицька Р. Р., Ханас М. Р., Харчук Я. Я. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток обдарованих особистостей у період воєнного стану	82
Ганаба С. О. Якого мислення необхідно навчати для ВАНІ-світу.....	91
Ганжа Т. Р. Розвиток емоційного інтелекту в ігровій діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	96
Гірич Г. М. Узагальнення результатів дослідження інтелектуальної обдарованості дітей шкільного віку	103
Головчук Ю. О., Фролова Ю. В. Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології для розвитку обдарованої особистості.....	117
Голота О. В. Інтегрований факультатив «Закони фізики через призму соціально-психологічних явищ» як технологія розвитку обдарованості підлітків ...	120
Данюк А. О. Технології розвитку творчих здібностей на заняттях української літератури в закладах фахової передвищої освіти	123
Дериколенко Н. А. Особливості реалізації технологій розвитку обдарованості дітей і молоді	132

обдарованості особистості: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 трав. 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки [та ін.]; [редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. [та ін.]. Умань: Візаві, 2020. С. 16–19.

14. Барановська О. В. Індивідуалізація навчання: здобутки, труднощі, перспективи. Innovative technologies in science and education. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Jerusalem, Israel, 2021. Pp.159–164.

Басюк Н. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
natabasyuk@ukr.net

ВЗАЄМОДІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО В СТРУКТУРІ ОБДАРОВАНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті проаналізовано важливість та взаємовплив інтелектуальних та емоційних процесів у структурі обдарованості вчителя початкової школи. Коротко розглянуто історичні аспекти становлення проблеми обдарованості, поняття «обдарованість» та його основні характеристики, зв'язок проблеми обдарованості з концепцією емоційного інтелекту. Розвинений емоційний інтелект розглядається як обов'язкова умова розвитку обдарованості вчителя початкової школи. Наголошується на необхідності їх формування на етапі оволодіння педагогічної професією.

Ключові слова: обдарованість, педагогічна обдарованість, емоційний інтелект, саморегуляція емоційних та психічних станів, вчитель початкової школи.

Abstract. The article analyzes the importance and mutual influence of intellectual and emotional processes in the structure of giftedness of an elementary school teacher. The historical aspects of the development of the problem of giftedness, the concept of "giftedness" and its main characteristics, the connection of the problem of giftedness with the concept of emotional intelligence are briefly considered. Developed emotional intelligence is considered a prerequisite for developing the giftedness of a primary school teacher. The need for their formation at the stage of mastering the teaching profession is emphasized.

Keywords: giftedness, pedagogical giftedness, emotional intelligence, self-regulation of emotional and mental states, primary school teacher.

Українська початкова школа потребує творчого вчителя, здатного нестандартно мислити, генерувати ідеї, не боятись експериментувати і йти в ногу з часом. Сучасний педагог початкової школи має постійно знаходитись у пошуку нових методів, способів подання навчальної інформації, впроваджувати нові технології та різноманітні інновації з максимальною користю та доцільністю.

Усе це потрібно для того, щоб зробити процес навчання сучасних молодших школярів цікавим, захоплюючим, сприяти всебічному розвитку й розкриттю їх потенціалу. Ці завдання націлені на досягнення головної мети навчання й виховання – підготувати творчу особистість з гнучким, креативним мисленням, здатну співпрацювати з іншими людьми та приймати самостійні, сміливі й ефективні рішення, до життя в складному й мінливому світі. Як показують здобутки освітньої системи попередніх років, випускники навчальних закладів, що вміють працювати лише за шаблоном, виконувати типові дії й старанно відтворювати фактологічний матеріал, не готові до саморозвитку й особистісних змін, у кризові часи виявилися не конкурентноздатними на ринку праці. Тільки творча особистість, яка володіє високим рівнем знань, здатна мислити по-новому й оригінально, побачити незвичне у звичайному й щоденному, взаємодіяти з іншими людьми на шляху втілення своїх ідей, проявляючи при цьому емоційно-інтелектуальні вміння, зможе досягнути успіху. Навчити школярів креативно мислити й проявляти творчу активність може лише творчий вчитель як ключова постать в освітній системі.

Передумовою творчості є обдарованість, базову основу якої складають здібності. Здібності – це властивості індивідуальності, що мають складну багаторівневу природу. П. Мясоїд [7, с. 420] виокремлює три рівні, в межах яких функціонують здібності. На органічному рівні вони виступають як задатки, біологічний інтелект; на індивідуальному рівні – як власне здібності, психометричний інтелект; на особистісному рівні – це ставлення індивіда до власних здібностей і використання їх для досягнення своїх цілей, тобто соціальний інтелект. Саме особистісний рівень орієнтує людину у виборі власного життєвого шляху. Науковці називають обдарованістю поєднання високорозвинених здібностей, які супроводжуються значними досягненнями у певній галузі діяльності. При цьому О. Антонова [2, с. 17] наголошує, що обдарованість - це не сума n-го числа здібностей; це якісно нове утворення, що залежить від ступеня розвитку інших здібностей. Це означає, що здібності взаємодіють між собою, здійснюючи взаємовплив один на одного.

Проблема розвитку обдарованості у дітей, дорослих та її практичні аспекти знаходиться в центрі наукової уваги зарубіжних та вітчизняних дослідників, але й досі залишається невирішеною. Ідея вивчення проблеми обдарованості тісно пов'язана з концепцією інтелекту. І це не дивно, тому що ключовим поняттям у структурі обдарованості є інтелект. Активні дослідження проблеми обдарованості в психології розпочалися в середині XIX ст. завдяки відкриттю емпіричного підходу до вивчення здібностей та інтелекту, розробці тестів для оцінювання інтелектуальних здібностей. Вони пов'язані з іменами Ф. Гальтона,

А. Біне, Т. Сімона. Так, Ф. Гальтон досліджував чинник спадковості у розвитку індивідуальної обдарованості і прийшов до висновку, що люди успадковують не лише фізичні, але й психічні особливості. При цьому обдарованість, на його думку, є рідкісним явищем. Сучасний дослідник В. Моляко [4] категорично заперечує таке твердження. Він визнає вагому роль спадковості у розвитку інтелекту, але наголошує, що набутий досвід дає певні можливості людині для того, щоб розвивати власну обдарованість. Відтак, обдарованість не слід вважати унікальним чи рідкісним явищем.

На початку ХХ ст. Ч.-Е. Спірмен розробив двофакторну теорію інтелекту, згідно якої існує фактор загальної обдарованості й фактор спеціальних здібностей. При цьому ключовим є «генеральний фактор» (G) інтелекту. На його думку, головною ознакою обдарованості виступає високий рівень розумової енергії з єдиною природою, що входить у всі види мислительної діяльності.

У ті часи з метою діагностики обдарованості використовувалися тести інтелекту, які, по своїй суті, спрямовувались на оцінювання конвергентного мислення, тобто орієнтували дослідника «на виявлення лише однієї і при цьому не найважливішої характеристики розумового розвитку» [6, с. 34]. Як з'ясувалось вченими значно пізніше, обдарованість передбачає дивергентне мислення – такий тип мислення, коли здійснюється генерація багатьох ідей, багатьох варіантів рішень щодо однієї проблеми. Це пояснює той факт, що дослідники впродовж тривалого часу не могли отримати достовірні результати.

Незважаючи на значний інтерес науковців та практиків до даної проблеми, на сьогодні не існує єдино визнаного трактування поняття «обдарованість». Сучасні визначення поняття ґрунтуються на формулюванні, запропонованому В. Штерном. Під обдарованістю він називав загальну здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги, загальну здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя. На думку В. Моляко [8], обдарованість сприяє адаптації до навколишнього середовища, допомагає творчо підійти до розв'язання проблеми у складній ситуації.

Обдарованість деякі науковці відносять до категорії суто когнітивних здібностей. Проте зовсім інше стверджує теорія трьох кілець Дж. Рензулі [10], згідно якої модель обдарованості включає три компоненти: інтелектуальні здібності, що перевищують середній рівень; наполегливість; креативність.

Теорія «множинності виявлення інтелектів» Г. Гарднера спростувала ідею про єдиний системно-утворювальний чинник інтелекту і відкрила нові перспективи у вивчення інтелектуальної сфери особистості. За її допомогою вчені змогли обґрунтувати ті факти, що не піддавались поясненню, опираючись на інші концепції інтелекту. Зокрема, високий рівень розвитку спеціальних

здібностей (наприклад, музичних чи лігвістичних) у людей з низьким рівнем розвитку інших здібностей, або високо розвинені окремі розумові здібності на тлі гранично низького загального інтелекту. Вчення Г. Гарднера сприяло появі концепції емоційного інтелекту, яка доводить взаємодію та єдність інтелектуальної й емоційно-вольової сфер особистості. Це, таким чином, ще раз переконує, що обдарованість пов'язана з усіма психічними функціями особистості, серед яких: свідомість, підсвідомість, увага, пам'ять, воля, особистісні структури, емоційна сфера, загальні установки, диспозиції.

На зв'язок обдарованості з емоційною сферою вказують дослідники цієї проблеми. Так, А. Капська у структурі обдарованості виділяє такі компоненти: біофізіологічний, тобто задатки; сенсорно-перцептивні блоки, які характеризуються підвищеною чутливістю; інтелектуальні здібності; емоційно-вольові структури; високий рівень продукування нових образів, фантазія, уява тощо [9]. До складників дитячої обдарованості О. Кульчицька [5] відносить: високий інтелектуальний рівень, здатність людини до творчості та наполегливість, «сплав» бажання досягти успіху та емоційної захопленості й інтересу до діяльності, якою займається людина. Успіх у діяльності, на думку дослідниці, забезпечить єдність високого рівня перцептивних, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей як компонентів розвиненої загальної обдарованості та їх позитивна моральна спрямованість.

На значущості емоцій та інтелекту у розвитку педагогічної обдарованості студентів наголошує О. Антонова [1, с. 59], розглядаючи в її структурі педагогічну спрямованість, що передбачає отримання задоволення від педагогічної діяльності, альтруїзм, бажання робити добро, почуття гуманізму, дійову любов до людей. Серед педагогічних здібностей, якими має володіти майбутній учитель, науковець розглядає наступні: емоційну стійкість – уміння педагога володіти своїм станом, поведінкою в різноманітних ситуаціях; експресивні здібності – здатність до зовнішнього вираження своїх думок, знань, переконань і почуттів за допомогою мови, а також міміки та пантоміміки; сугестивні здібності – здатність здійснювати емоційно-вольовий вплив на вихованців; перцептивні здібності – уміння проникати у духовний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їх емоційний стан, тонко відчувати настрої, переживання окремих учнів, виявляти особливості психіки.

Розмежування між емоціями та інтелектом, що існувало в науці й про що свідчить проведений нами історико-філософський аналіз ідеї емоційного інтелекту, сьогодні однозначно відкидається. Закономірний зв'язок між емоційними та когнітивними процесами безсумнівний і науково доведений.

Акти мислення, розумову діяльність неможливо відокремити від емоцій. Емоційний стан особистості відображається на її розумовій діяльності, і навпаки, розумова діяльність має вирішальне значення у стимуляції емоцій. Дослідження фахівців з проблеми впливу емоцій на розумову діяльність людини переконують, що позитивні емоції підвищують працездатність і продуктивність на 30-40%, стимулюють розумово-пізнавальну активність. Поганий настрій, стреси, тривога та інші негативні емоції перешкоджають здатності до концентрації й аналізу інформації.

Такої ж позиції дотримувалися провідні науковці Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Б. Зейгарник. Зокрема, Л. Виготський у своїх роботах довів, що емоції «направляють рух думки в ту чи іншу сторону» [3], тобто мислення має емоційну регуляцію. Схожу думку висловлював С. Рубінштейн, який переконував, що емоційні процеси не можуть протиставлятися когнітивним. Відоме його твердження про те, що емоції – це єдність емоційного й інтелектуального. Цією фразою він не просто констатує загальний зв'язок між емоціями й інтелектом в життєдіяльності особистості, а заявляє про присутність інтелектуального і його взаємодію всередині самої емоції. Б. Зейгарник говорить, що думка народжується не сама по собі і не за рахунок іншої думки. Передумовами до її виникнення виступають прагнення, потреби, інтереси, мотиви, установки, емоції, відчуття людини. Зміна ж емоцій може призвести до зміни нашого ставлення до інших людей, предметів, діяльності та зміни їх значимості в нашому житті.

Таким чином, обдарованості як розумовому потенціалу особистості властиві емоційно-вольові якості, які проявляються в інтересі до певної діяльності й наполегливості у досягненні мети. Вона обумовлюється не лише когнітивними здібностями, але й потребує готовності докладати зусиль заради майбутнього успіху, вмінь підтримувати свою працездатність на високому рівні, витривалості та здатності до саморегуляції, тобто вмінь управляти власними емоціями, діями та поведінкою. Емоційна саморегуляція сприяє самозаспокоєнню (усуненню нервово-психічної напруги), відновленню та активізації. Вона запобігає розумовому та емоційному перенапруженню, нормалізує емоційний фон діяльності, сприяє відновленню внутрішніх енергетичних ресурсів організму.

Іншими словами, обов'язковою умовою розвитку обдарованості є розвинений емоційний інтелект, до якого відносяться перераховані навички й уміння. Розвиток обдарованості особистості залежить не тільки від розвитку її когнітивних та спеціальних здібностей, але й від оволодіння нею навичками емоційного інтелекту, серед яких: вміння розпізнавати власні емоції та емоції інших людей, ідентифікувати й вербалізувати їх, здійснювати контроль й

управління власними психічними станами, мінімізувати вплив негативних емоцій, бачити кращі перспективи й спрямовувати себе на їх досягнення, виявляти оптимізм на шляху досягнення мети, взаємодіяти з іншими на засадах добра й гуманізму та багато інших.

Процес розвитку обдарованості, зокрема й розвитку управління емоційною сферою, варто розпочинати на етапі професійної підготовки до педагогічної діяльності. Тут здобувачі вищої педагогічної освіти мають змогу системно познайомитися з методами саморегуляції власних емоційних станів (дихальні практики, аутогенне тренування, медитація, релаксація, візуалізація ресурсного стану, кінезіологічний комплекс), набути практичних навичок, стимулювати власний емоційно-інтелектуальний розвиток, терпимо ставитися до інших людей та їхніх недоліків. Усе це є дуже важливим для вчителя початкової школи як в особистісному плані, так і в професійному.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2007. 472 с.
2. Антонова О. Є., Клименюк Ю. М. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи : монографія. Житомир : Житомирський державний університет, 2011. 263 с.
3. Боснюк В. Ф. Взаємодія інтелектуального та емоційного компонентів особистості. URL : http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/457/1/VKhnpu_psykhol_2012_44%282%29__5.pdf (дата звернення: 18.05.2024).
4. Бочарова О. А. Обдарованість та проблема виявлення здібностей. URL : <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2009/3/17.pdf> (дата звернення: 17.05.2024).
5. Кульчицька О. І. Специфіка дитячої обдарованості. Обдарована дитина. 2001. №1. С. 3 – 10.
6. Лазарович Н. Обдарованість у дошкільному віці : навч.-метод посіб. Берегово, 2009. 220 с.
7. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. 2-ге вид., допов. Київ : Вища школа, 2001. 487 с.
8. Моляко В. О., Кульчицька О. І., Литвинова Н. І. Психологія дитячої обдарованості : метод рекомендації. Київ, 1995. 25 с.
9. Технології соціальної роботи з обдарованими дітьми // Соціальна робота: технологічний аспект / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2004. С. 301–324.
10. Rensulli J.S. The Three-ring conception of giftedness. A developmental model for creative productivity. Cambr. Univ. Press, 1986. P. 303–326.